

Лекція 2

Розуміння повсякденності через парадигму соціального обміну

Знайомлячи читача зі своєю теорією соціального обміну, або елементарної поведінки, Джордж Хоманс зазначає, що вона є очевидною для кожного у поясненні власної поведінки; більше того, і розв'язання багатьох соціологічних проблем "відчутно просунулося б, якби ми визнали таку думку: взаємодія людей являє собою обмін цінностями як матеріальними, так і нематеріальними. Це одна з найдавніших теорій соціальної поведінки, якою усе ще послуговуємося щодня для пояснення власної поведінки, коли ми, наприклад, говоримо: "Ця людина здалася мені чогось варта", або "Я багато чого від нього домігся", або навіть "Розмова з ним мені дорого коштувала". Проте, мабуть, тому, що ця думка очевидна, вчені часто зневажають її". Так, із твердження, що "соціальна поведінка є обміном винагородами", яке багатьом здається трюїзмом, випливає авторитетна соціологічна концепція.

На початку 60-х років побачили світ праці Дж. Хоманса "Соціальна поведінка: її елементарні форми" (1961) і Пітера Блау "Обмін і влада у соціальному житті" (1964), які теоретично обґрунтували соціологічну теорію обміну. Нова соціологічна перспектива започаткувала дискусії та дослідження соціального обміну в 60-70-х роках.

Дж. Хоманс був першим серед тих, хто поставив під сумнів теоретичні засади традиційної соціології. Критичний пафос, висловлений ним у заклик до соціологів "Bringing Men Back", був спрямований проти макросоціології, яка "загубила" людину, ігноруючи повсякденні соціальні взаємодії, що становлять реальний фундамент суспільного життя, перебільшуючи роль макроструктур та інститутів. Він зазначав, що "соціологам слід було б насамперед спробувати облишити вельми розумні слова соціальної науки і спуститися з її вершин хоча б до рівня простого спостереження на ґрунті здорового глузду", Дж. Хоманс переконаний: соціологія має мати справу з реальною поведінкою людей у їхньому повсякденному житті. Цей постулат знайшов відбиття навіть у назві його авторської концепції — теорія "елементарної соціальної поведінки". Учений керувався максимою: соціальна теорія має надавати можливість пояснювати і розуміти конкретні явища дійсності.

1. Теоретичні витоки теорії обміну

Для виникнення соціологічної теорії обміну склалося чимало культурних та інтелектуальних передумов. У науковому середовищі

поширювалися ідеї різних дисциплін, що підштовхувало до пояснення соціальної поведінки як обмінного процесу. Утилітаристська традиція класичної політекономії (Ієремія Бентам, Адам Сміт, Дейвід Рікардо), що давно заповонила думки американців, рушійним мотивом людської діяльності вважала прагнення до корисності та отримання певного зиску, наприклад грошей, товарів, послуг, престижу, поваги, схвалення, успіху, дружби, любові тощо.

У межах соціальної антропології існувала однойменна концепція (Броніслав Малиновський, Джеймс Фрезер, Марсель Мосс), що доводила важливу роль обмінних операцій у житті примітивних народів. Такі погляди представлені у класичній праці М. Мосса "Нарис про дар. Форма і підстава обміну в архаїчних суспільствах" (1925). Дж. Хоманс згадував про неї як про єдину теоретичну працю, де йдеться безпосередньо про обмін. Наріжним каменем фундаменту хомансівської теорії були ідеї біхевіоризму, що належали американському психологу Верресу Скіннеру та його школі. Поведінка людей, як і тварин, є "оперантною", тобто в процесі спілкування індивіди отримують взаємовигідне та справедливе "психологічне підкріплення", яке перетворюється на регулюючий чинник. Скіннерівський біхевіоризм, як відомо, склався під впливом утилітаризму: поведінка людини і тварини вважається спрямованою на одержання "винагороди" (корисності) та уникнення "покарання" (економічних прорахунків і витрат).

Уявлення про соціальне життя як взаємообмін ресурсами було в соціології й антропології і до Дж. Хоманса. Герберт Спенсер і Еміль Дюркгейм послуговувалися поняттям обміну; Джордж Герберт Мід розглядав суспільне життя як обмін символами; Георг Зіммель писав про відносини обміну в суспільстві. Однак саме Дж. Хомансу належить авторство у створенні соціологічної теорії соціального обміну.

2. Понятійний словник теорії

Мова теорії Дж. Хоманса своєрідна за смисловими акцентами загальноновизнаних термінів і за численними запозиченнями. Ключове поняття концепції — *обмін* є водночас центральним у класичній політекономії та сучасних концепціях мікроекономіки. Однак термін *соціальний обмін* має специфічний зміст і визначається як особливий тип соціальних дій — взаємно винагороджуваних реакцій людей. Об'єктом соціального обміну можуть бути не тільки товари й економічні послуги, а й такі суто людські засоби, як схвалення, повага, любов, тобто практично все те, чим володіють людина і суспільство.

Категорія "взаємодія" є основоположною в західній соціології. Дж. Хоманс спробував уточнити і конкретизувати її через поняття соціального обміну, намагаючись надати їй емпіричного значення. Ототожнюючи соціальну взаємодію з обміном, автор зводить цю абстрактну категорію до рівня повсякденних стосунків, а соціальні відносини трактує як обмінні, але не виключно економічні.

Багатьом своїм поняттям Хоманс надає біхевіористської інтерпретації.

Діяльність — факти поведінки, яка має на меті одержання винагород.

Винагорода — будь-який об'єкт, одержаний особою, або будь-яка звернена до неї діяльність, яку особа вважає цінною.

Цінність — міра здатності власної діяльності індивіда, а також зверненої до нього діяльності задовольняти потреби цього індивіда.

Взаємодія — поведінка, орієнтація людьми своєї діяльності одне до одного з метою одержати винагороду і уникнути покарання.

Інші поняття теорії повністю запозичені з елементарної економіки.

Витрати (вартість) — діяльність, що несе покарання чи альтернативну винагороду, від якої відмовляються, прагнучи одержати іншу винагороду.

Вкладення — сукупність попередніх значущих діяльностей особи (на кшталт сформованих раніше вмінь і здібностей, здобутих освіти та спеціальних знань) і соціальних характеристик (на кшталт статі, віку, раси), які привносяться до ситуації взаємодії й оцінюються як самою діючою особою, так і тими, з ким вона взаємодіє.

Прибуток — винагорода мінус витрати і вкладення за участь у певній діяльності.

Справедливість розподілу — діяльності, що передбачають розрахунок того, чи забезпечить певні витрати і вкладення індивіда "справедливий прибуток" під час обміну.

Незважаючи на наполегливе прагнення Дж. Хоманса опрацювати систему чітких понять для аналізу, здатного реально пояснити елементарну соціальну поведінку, проблема операціонального визначення економічних понять залишилася нерозв'язаною. Наприклад, в елементарній економіці поняття "вартість" і "прибуток" мають чітке математичне визначення через вимірне поняття "гроші". У соціології ці поняття не мають універсальної одиниці виміру. Вартість та прибуток визначаються в процесі "внутрішніх розрахунків" людиною цінності об'єкта або діяльності для суб'єкта. Ці розрахунки, зроблені кожним учасником

обмінної взаємодії, не мають одномірної шкали, занадто відмінні, суб'єктивні, унікальні.

Отже, теорія соціального обміну у своїх основних постулатах і поняттях є поєднанням біхевіористської психології з економічним аналізом.